

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

יסודות ומבוא להלכות תפילה (יחידה 4)

זמני התפילות: זמן תפילת שחרית

יחידה מספר 4

אחרי שלמדנו את יסודות מצוות התפילה וקריאת שמע, למדנו על משמעות "בשכבך ובקומך". נעבור כעת לביורו זמני התפילות. בשיעור זה נלמד על זמן תפילת שחרית, ובבא – על זמן תפילות מנחה וערבית.

שלוש תפילות וזמנן

ביחידה הראשונה עסקנו במצוות התפילה. שם למדנו את המקורות הללו –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לא עמוד א

יכול יתפלל אדם כל היום כלו - כבר מפורש על ידי דניאל: וזמנין תלתא וגו'. יכול משבא לגולה הוחלה? - כבר נאמר: די הוא עבד מן קדמת דנא. יכול יתפלל אדם לכל רוח שירצה? - תלמוד לומר (לקבל) [נגד] ירושלם. יכול יהא כוללן בבת אחת - כבר מפורש על ידי דוד, דכתיב: ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי. יכול ישמיע קולו בתפלתו? - כבר מפורש על ידי חנה, שנאמר: וקולה לא ישמע. יכול ישאל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל? - כבר מפורש על ידי שלמה, שנאמר: לשמוע אל הרנה ואל התפלה, רנה - זו תפלה, תפלה - זו בקשה

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד ב

איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא, ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא: אברהם תקן תפלת שחרית - שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר ויעמד פינחס ויפלל; יצחק תקן תפלת מנחה - שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי - יעטף ולפני ה' ישפך שיחו, יעקב תקן תפלת ערבית - שנאמר ויפגע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי

הבדל מעניין בין שני המקורות הללו הוא סדר התפילות. דוד מדבר על פנייתו לקב"ה לפי סדר יומו - "ויהי ערב ויהיה בוקר" - היום החדש מתחיל בערב - ערב, בוקר וצהריים. גם בהקשר של קריאת שמע שעסקנו בו בשיעורים הקודמים הסדר הוא כזה - בשכבך ובקומך. לעומת זאת, שני המקורות של האבות והקרבת הולכים לפי סדר של שחרית, מנחה, וערבית.

משנת "מאימתי קורין את שמע" מבררת את הפסוק "ובשכבך ובקומך", בה השכיבה קודמת לקימה. לעומתה, המשנה המבררת את זמני התפילה הולכת לפי סדר האבות - אברהם שתיקן שחרית, יצחק שתיקן מנחה, ויעקב שתיקן תפילת ערבית, או הקרבנות - תמיד של שחר - שחרית, תמיד של בין הערביים - מנחה, אברים ופדרים של קרבנות היום - ערבית.

משנה מסכת ברכות פרק ד משנה א

תפלת השחר עד חצות. רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות. תפלת המנחה עד הערב, רבי יהודה אומר: עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע, ושל מוספין כל היום. רבי יהודה אומר: עד שבע שעות

❖ הרחבות - ביאורי האחרונים להבדל בסדר המשנה בין קריאת שמע והתפילות

נברר את זמני התפילות, לפי הסדר שקבעה המשנה. ביחידה זו נעסוק בזמן תפילת השחר, ובבא נברר את זמני מנחה וערבית.

סוף זמן תפילת השחר

כאמור, במשנה ישנה מחלוקת עד מתי זמן תפילת השחר -

משנה מסכת ברכות פרק ד משנה א

תפלת השחר עד חצות. רבי יהודה אומר: עד ארבע שעות

בגמרא מובאת ברייתא המציעה בסיס למחלוקת -

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד ב

איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום.... ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי: מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות - שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד חצות; ורבי יהודה אומר: עד ארבע שעות, שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות

כלומר, מחלוקת חכמים ורבי יהודה מבוססת על מחלוקתם בעניין קרבן התמיד. מסכת עדויות מלאה בעדויות על הלכות שונות. בין השאר מופיעה עדות באשר לזמן התמיד –

משנה מסכת עדויות פרק ו משנה א

רבי יהודה בן בבא העיד חמשה דברים: ... ושמיאין את האשה על פי עד אחד, ושנסקל תרנגול בירושלים על שהרג את הנפש ... ועל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות

מכיוון שמשניות אלו הן עדויות, ולא דעות, מסכת זו נחשבת "בחירתא". כלומר – באופן כללי הלכה תהיה כעדויות המובאות שם, שהרי נהגו כך הלכה למעשה.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כז עמוד א

אמר רב כהנא: הלכה כרבי יהודה, הואיל ותנן בבחירתא כוותיה

רש"י מסכת ברכות דף כז עמוד א

הלכה כרבי יהודה - דמתניתין, דאין תמיד של שחר קרב לאחר ארבע שעות, והוא הדין לתפלה בבחירתא - עדויות קרי בחירתא, שהלכה כאותן עדויות מצד שני, בדף הקודם נאמר –

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד א

כולי יומא מצלי ואזיל, עד חצות - יהבי ליה שכר תפלה בזמנה, מכאן ואילך - שכר תפלה יהבי ליה, שכר תפלה בזמנה - לא יהבי ליה¹

לכאורה הדברים נאמרים לפי שיטת חכמים (למרות שכאמור, בדף הבא הלכה נקבעת כרבי יהודה). עולה שאם לא הצליח להתפלל את התפילה בזמנה, ישנה אפשרות להתפלל את התפילה מאוחר יותר ביום. הרי"ף פוסק –

רי"ף מסכת ברכות דף יח עמוד א

אף על גב דליתא לדרבנן דאמרי עד חצות, היכא דטעי וצלי לאחר ארבע שעות שכר תפלה יהבו ליה, שכר תפלה בזמנה לא יהבו ליה

כלומר, אין סיבה להניח שרבי יהודה חולק על חכמים בעניין זה של תפילה אחרי זמנה בהמשך נלמד שאם עבר זמן התפילה והגיע זמן התפילה הבאה, הדבר הנכון לעשות הוא להתפלל תפילת תשלומין (כאמור, את גדריה נלמד בהמשך). לכאורה הרי"ף מתייחס לזמן שבין סוף זמן תפילת שחרית לבין תחילת זמן מנחה, כפי שפוסק המאירי –

בית הבחירה (מאירי) מסכת ברכות דף כו עמוד א

תפילת השחר זמנה עד סוף שעה רביעית, מכאן ואילך אין כאן תפלה בעונתה, אלא שמכל מקום עד חצות, אף על פי ששהה במזיד, חייב הוא עליה, וכן אף מחצות ואילך חצי שעה. הא משש שעות ומחצה ואילך היא נקראת זמן תשלומי תפילה, ואינו מתפלל אלא על דרך תשלומין

תפילת שחרית בזמנה היא עד ארבע שעות. תפילת שחרית שלא בזמנה היא עד זמן מנחה. החל מזמן מנחה ניתן להתפלל שחרית רק בתורת תשלומין.

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה א

תפלת השחר מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה וזמנה עד סוף שעה רביעית שהיא שלישית היום, ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפלה, אבל לא יצא ידי חובת תפלה בזמנה, שכשם שתפלה מצוה מן התורה, כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה כמו שתקנו לנו חכמים ונביאים

המאירי מדגיש שזמן תפילת השחר שלא בזמנה הוא עד זמן תפילת המנחה. דבר זה לא נאמר ברמב"ם. אם נפסק כרבי יהודה, מדוע הזמן של חצות משפיע על דיני שחרית? הגר"א מדגיש הבדל נוסף בין הראשונים –

¹ בהמשך, בהקשר של תפילת התשלומין, נרחיב על ההקשר בו אמירה זו נאמרה.

ביאור הגר"א אורח חיים סימן פט סעיף א "ואם"

מדברי הרי"ף והרא"ש משמע דוקא טעה, וכך משמע בגמרא, דהא מדין "טעה ולא התפלל שחרית", אתי, ושם במזיד לא, אבל הרמב"ם והטור כתבו – אפילו עבר מתפלל עד חצות

הרי"ף מדבר על מי ש"טעי וצלי לאחר ד' שעות". כלומר, ההצדקה היא רק עבור הטועה. מדובר בעצם על דרך אחרת להשלים את התפילה שעבר בזמנה. לשיטתו, יש שני סוגי תשלומין לשחרית. עד זמן מנחה – על ידי תפילת שחרית (אך תפילה זו איננה בזמנה. היא תשלום על השחרית בזמנה), החל מזמן המנחה – על ידי תפילת מנחה פעמיים, כדרך התשלומין הרגיל (כפי שנלמד בשיעור בהמשך). כך מבארו הבית יוסף –

בית יוסף אורח חיים סימן פט אות א

לא גרע ממתפלל אחר שהגיע תפילת המנחה, וגם כן צריך לומר ד'עד חצות' שכתבו הפוסקים לאו דוקא, דעד זמן תפילת המנחה הוא מתפלל והולך. ו... אחר זמן המנחה שצריך להתפלל תפילת המנחה קודם

כאמור, יש שני הבדלים בין הרמב"ם לבין הרי"ף – א. הרמב"ם מתיר להתפלל שחרית עד חצות. ב. הרמב"ם מאפשר זאת גם למי שעבר ולא התפלל, בשונה מפסיקתו בידי תשלומין. משמע שלפי הרמב"ם עד חצות זה זמן תפילת שחרית שלא בזמנה (למרות הסתירה הפנימית לכאורה במשפט זה). מניין לו זאת? כך מבארו הבית יוסף –

בית יוסף אורח חיים סימן פט אות א

מדאמרי רבנן 'עד חצות' ילפינן לה, כי היכי דלא נשוי כל כך פלוגתא בין רבי יהודה ורבנן. דלרבי יהודה אם התפלל אחר ד' שעות לא יהבי ליה שכר תפילה כלל, ולרבנן מתפלל והולך עד חצות, ויהבי ליה שכר תפילה בזמנה, הילכך ממעטינן בפלוגתייהו, דלכולי עלמא מד' שעות עד חצות שכר תפילה יהבי ליה, בין בשכח בין בהזיד, אלא דלרבי יהודה לא יהבי ליה שכר תפילה בזמנה, ולרבנן יהבי ליה שכר תפילה בזמנה. ולפי זה בדוקא כתבו הפוסקים 'עד חצות', דמחצות ולמעלה עד זמן המנחה, כיון דלאו זמן תפילה הוא כלל, אינו מתפלל בשום עניין ואם התפלל אפשר דברכה לבטלה הוי

כלומר – לפי הרי"ף בעבור שעה רביעית אפשר להתפלל שחרית כשתלומין. אין הבדל מהותי בין תפילת שחרית עד הגיע זמן המנחה או אחריה, ההבדל הוא טכני – האם זה ייעשה באופן של תפילת התשלומין או כתפילת שחרית. אך במהות מדובר בתשלומין, בשני המצבים. לפי הרמב"ם, רבי יהודה מודה לחכמים שיש מקום לתפילת שחרית עד חצות, אך העושה כך מאבד את שכר התפילה בזמנה. מאוחר יותר הוא כפוף לדיני התשלומין. תירוצו של הבית יוסף קשה לחם משנה –

לחם משנה הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה א

קשה לי עליו, דכיון דטעמא דרבנן דקאמרי עד ו' שעות לא נפקא להו אלא מפני שתמיד של של שחר קרב עד ו' שעות אי"כ אגן דקיימא לן דתמיד של שחר אינו קרב אלא עד ד' שעות מניין לו לתת זמן עד חצות לרבי יהודה כלל הבית יוסף מציע פשרה, אך על פניה לפשרה חסר בסיס. רבי יהודה מבסס את זמני התפילות על הקרבנות. כפי שלמדנו, משמע שגם חכמים מודים לזה! אם לפי רבי יהודה התמיד קרב רק עד ארבע שעות, מניין האפשרות להתפשר ולקבל את דברי חכמים שאפשר להתפלל עד חצות?

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ג הלכה א

הנכון, דודאי תקנו האבות התפלות ... ועיקר תקנת האבות היתה ערב ובקר וצהרים וכל קודם חצות נקרא בקר, ומן הצהרים עד הערב הכל נקרא צהרים, וכמו שכתב המגן אברהם, דזמן תפלת המנחה מיד אחר חצות, וערבית זמנו כל הלילה. וכל זה לפי תקנת האבות. אמנם חז"ל אסמכינהו אקרבנות ... ומשום הכי קיימא לן כרבי יהודה עד ד' שעות, ובדיעבד לא יצא ידי חובת תפילה בזמנה אחר ד' שעות, אבל יצא ידי חובת תקנת אבות עד חצות, מה שאין כן לאחר חצות, אף ידי תקנת אבות לא יצא, דשוב לא נקרא 'בקר', אלא 'צהריים'

כפי שלמדנו לעיל, הגמרא הביאה מקור לשיטה האומרת שתפילות אבות תקנום, וכן לשיטה האומרת שכנגד קרבנות. בבירייתא האומרת שהתפילות כנגד הקרבנות מובאים זמני התפילות, המקבילים לזמני הקרבנות. אומר מרכבת המשנה – אין מחלוקת בין השיטות הללו. הייתה התפתחות. האבות תקנו שהתפילות ימלאו את יומנו, כפי שדוד המלך אומר "ערב ובוקר וצהריים אשיחה". אברהם תיקן את התפילה בבוקר, דהיינו עד חצות, יצחק – מחצות עד סוף היום, ויעקב – בלילה. באו חז"ל והצמידו את התפילות לקרבנות. אך גם רבי יהודה מודה שאם לא עומד בתקנה זו של חז"ל, עדיין יכול לקיים את תקנת האבות.

מדברי המגן אברהם שמצטט מרכבת המשנה עולה הבחנה חשובה – ברמה העקרונית אין זמן הפנוי מתפילות.² דבר זה יכול לבאר לנו את דעת המאירי. המאירי כותב דבר מפתיע – "אף על פי ששהה במזיד", יתפלל שחרית עד חצות וחצי. לכאורה זה נגד הרמב"ם ונגד הרי"ף! לפי הרמב"ם – ניתן להתפלל בבוקר, כפי שעשה אברהם אבינו. לפי הרי"ף, ניתן להתפלל רק אם שגג ולא התפלל. מה מקורה של שיטה שלישית זו? אם נקבל את העיקרון שאין זמן הפנוי מאפשרות התפילה, בהכרח יש אפשרות להתפלל שחרית בין סוף זמן תפילת שחרית לבין תחילת זמן המנחה. אמנם יש בזה הפסד של זמן התפילה שקבעו חכמים, אך חכמים לא מנעו את האדם מהתפלל בין הזמנים.

❖ הרחבות – העמקה במאירי – "ולוואי שיתפלל אדם כל היום כולו"

לסיכום: מן הסוגיה עולות שלוש שיטות –

לפי הרי"ף – טעה ולא התפלל שחרית בזמנה, דהיינו עד שעה רביעית, יכול להתפלל תשלומין. עד שעת מנחה, יתפלל שחרית. מהגיע שעת מנחה, יתפלל מנחה פעמיים, כדין תשלומין. אך אם הזיד ולא התפלל שחרית עד שעה רביעית, אינו יכול להשלים. לפי הרמב"ם – עד שעה רביעית מקבל שכר תפילת שחרית כתקנת חכמים. משעה רביעית עד חצות מקבל שכר תפילת שחרית כתקנת אבות. אחרי חצות יכול להתפלל רק כדין תשלומין. לפי המאירי – זמן תפילת שחרית לכתחילה הוא עד שעה רביעית, בדיעבד עד הגיע שעת המנחה. השו"ע והרמ"א פוסקים כשיטת הרמב"ם –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן פט סעיף א

זמן תפלת השחר ... נמשך זמנה עד סוף ד' שעות שהוא שליש היום. ואם טעה, או עבר, והתפלל אחר ד' שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפילה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא ולאחר חנות אסור להתפלל תפלת שחרית ברם, הפרי חדש פוסק כרי"ף, ולשיטתו אם הזיד ולא התפלל שחרית עד שעה רביעית לא יתפלל. הפרי מגדים מציע פתרון לזה –

פרי מגדים משבצות זהב על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן פט סעיף א

לחוש לפסק הפרי חדש באחר ד' שעות עד חצות בהזיד יש תקנה, שיתנה ויאמר: אם הלכה כפרי חדש, יהיה נדבה, ושפיר דמי

לסיכום:

במשנה (ברכות ד א) ישנה מחלוקת אם זמן תפילת השחר הוא עד חצות (חכמים) או עד ארבע שעות (רבי יהודה). בגמרא (שם דף כו ע"ב) מבואר שמחלוקת זו מבוססת על מחלוקת על זמני קרבן התמיד. במשנה (עדויות ו א) מובאת עדות על כך שהתמיד הוקרב עד ארבע שעות. לאור עדות זו, רב כהנא (במסכת ברכות דף כז ע"א) פוסק הלכה כרבי יהודה גם לעניין תפילת השחר. דף קודם לכך (דף כו ע"א) הגמרא אומרת שעד חצות אדם מקבל שכר תפילה בזמנה, ואילו המתפלל לאחר מכן אמנם ראוי לשכר, אך לא לשכר כמתפלל תפילה בזמנה. מכיוון שההלכה נקבעה כרבי יהודה, לכאורה יש לתרגם את הדברים לשיטתו, דהיינו – עד שעה רביעית אדם מקבל שכר תפילה בזמנה, לאחר מכן הוא אמנם ראוי לשכר, אך לא לשכר כמתפלל תפילה בזמנה. בראשונים מצאנו שלוש שיטות מרכזיות בכך – לפי הרי"ף – טעה ולא התפלל שחרית בזמנה, דהיינו עד שעה רביעית, יכול להתפלל תשלומין. עד שעת מנחה, יתפלל שחרית. מהגיע שעת מנחה, יתפלל מנחה פעמיים, כדין תשלומין. אך אם הזיד ולא התפלל שחרית עד שעה רביעית, אינו יכול להשלים. לפי הרמב"ם – עד שעה רביעית מקבל שכר תפילת שחרית כתקנת חכמים. משעה רביעית עד חצות מקבל שכר תפילת שחרית כתקנת אבות. אחרי חצות יכול להתפלל רק כדין תשלומין. לפי המאירי – זמן תפילת שחרית לכתחילה הוא עד שעה רביעית, בדיעבד עד הגיע שעת המנחה. השו"ע והרמ"א פוסקים כשיטת הרמב"ם. פרי חדש פוסק כרי"ף. לאור זאת, הפרי מגדים אומר שאם הזיד ולא התפלל, יתפלל, ויתנה שאם הלכה כפרי חדש, הרי שתפילה זו נדבה.

² לכאורה ניתן להסיק מדבריו דבר נוסף. תפילת המנחה עקרונית מתחילה בחצות היום. אנו דוחים אותה בחצי שעה מפני חשש שמא יקדים, אך מעת שעובר הבוקר הגיעה שעת המנחה. נשוב לנקודה זו ביחידה הבאה, שיעסוק בתפילת המנחה.

מאימתי מתפללין תפילת שחרית?

במשנה שנינו עד מתי מתפללין תפילת שחרית. אך לא מחזר שם מתי מתחיל זמן התפילה.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ל עמוד א

השכים לישב בקרון או בספינה - מתפלל, וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא; רבי שמעון בן אלעזר אומר: בין כך ובין כך קורא קריאת שמע ומתפלל, כדי שיסמוך גאולה לתפלה. במאי קמיפלגי? - מר סבר: תפלה מעומד עדיף; ומר סבר: מסמוך גאולה לתפלה עדיף

ישנה מעלה גדולה להסמיך את קריאת שמע וברכותיה לתפילת העמידה. זהו הנקרא סמיכת גאולה לתפילה. את פרטי הדין הזה נלמד בהמשך. כפי שלמדנו בשיעור הקודם, זמן קריאת שמע מתחיל 'משיכיר', שהוא זמן מאוחר לעלות השחר. בברייתא יש מחלוקת אם עדיף להתפלל בישיבה תוך כדי נסיעה, בכדי להרוויח את סמיכת הגאולה לתפילה, או להתפלל לפני זמן קריאת שמע בכדי שהתפילה תתקיים כדינה, בעמידה. עולה שבשעת הדחק ניתן להתפלל עוד לפני 'משיכיר'.

מן הברייתא עולה שהשיקול לדחות את התפילה הוא שתפילה מוקדמת כל כך איננה מאפשרת לסמוך גאולה לתפילה. כלומר - מצד הדין, ניתן להתפלל לפני "משיכיר". אך אם יתפלל בשעה זו, לא יוכל לסמוך גאולה לתפילה, ולכן אין לעשות זאת אלא בשעת הדחק. לצד זה, יש לנו את הברייתות של הותיקין. במשנה בה פתחנו חלקו רבי יהודה וחכמים אם זמן תפילת השחר עד חצות או עד ארבע שעות. הגמרא תמהה על כך -

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד א

ורמינהו: מצותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום! - כי תניא ההיא - לותיקין, דאמר רבי יוחנן: ותיקין היו גומרים אותה עם הנץ החמה
הגמרא מביאה ברייתא המרחיבה את דברי רבי יוחנן -

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ט עמוד ב

תניא נמי הכי: ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום. אמר רבי זירא: מאי קראה - ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים.
כלומר, ישנה מעלה לסיים את קריאת שמע סמוך להנץ ולהתחיל את התפילה מיד לאחריה.

❖ הרחבות – איזו היא דרך נכונה להתפלל ותיקין?

בנוסף לכל זאת יש כלל כללי יותר לגבי המצוות של היום -

משנה מסכת מגילה פרק ב משנה ד

אין קורין את המגילה ולא מלין ולא טובלין ולא מזין וכן שומרת יום כנגד יום לא תטבול עד שתנץ החמה. וכולן שעשו משעלה עמוד השחר כשר

בהמשך משנה זו (שם משנה ו) מתייחסים למצוות הללו בשם כללי כ"דברים שמצוותם ביום". לכאורה אף תפילת שחרית, מצוותה ביום. אם כך, זמן התפילה לכתחילה הוא החל מהנץ החמה, אך אם התפלל מעלות השחר - כשר.

מן המקורות הללו לכאורה יצאו לנו ארבעה זמנים -

- א. מצווה מן המובחר להתפלל עם הנץ החמה.
- ב. עיקר זמן התפילה הוא אחרי הנץ החמה, כיתר המצוות הנעשות ביום.
- ג. זמן תפילה בדיעבד הוא "משיכיר" (המאוחר מעלות השחר. מכיוון שתפילה בשעה זו מאפשרת לסמוך גאולה לתפילה, מעשית תפילת העמידה תהיה מספר דקות אחרי זמן "משיכיר", לאפשר זמן להנחת התפילין וקריאת שמע וברכותיה).
- ד. יוצאים ידי חובת תפילה מעלות השחר, למרות שיש בזה הפסד של מעלת סמיכת גאולה לתפילה.

כך נשמע מבעלי התוספות -

תוספות מסכת ברכות דף ל עמוד א ד"ה אבה

משעלה עמוד השחר קאמר, והווי מקדמי קודם הנץ החמה קאמר, ועדיין אינו עיקר זמן תפילה

כלומר, לפני ההנץ אינו עיקר הזמן, כפי שעולה מן המשנה במסכת מגילה. לשיטתם משנה זו מגדירה את ההבדל בין קיום מצוות לפני ואחרי הנץ החמה. מלשון רבינו ירוחם נשמע אמנם מצווה מן המובחר להתפלל בהנץ, אך אם אינו מכוון להנץ, הזמן הקודם לו והזמן שאחרי שווים במעלתם. הוא מבחין רק בין הזמן לפני ואחרי "משיכיר".

רבינו ירוחם - תולדות אדם וחווה נתיב ג חלק ג דף כד טור ב

זמן תפלה משיכיר חבירו ברחוק ד' אמות, ומצווה מן המובחר שיתפלל אחר הנץ החמה מיד, כך פשוט בברכות, ומפרש בירושלמי בחבירו שאינו רגיל בו כל כך. ועוד פשוט בתפלת השחר ואם התפלל משעלה ברק השחר והאיר פני מזרח יצא, אף על גב דעיקר מצותה עם הנץ החמה כותיקין, פירוש כאותם זקנים המדקדקים במצות, וזמנה ד' שעות ביום וד' בכלל כלומר שכל שעה רביעית יכול להתפלל

רבינו ירוחם אומר שזמן התפילה הוא משיכיר, ויש מצווה להתפלל כותיקין. משמע שאינו חש למה שדייקנו מהמשנה במסכת מגילה. כלומר, יש חלוקה לשלושה זמנים בלבד –

א. ותיקין – בהנץ.

ב. לכתחילה – משיכיר ועד שעה רביעית.

ג. בדיעבד – בין "הארת פני המזרח" (מושג שמיד נברר) ועד משיכיר.

רבינו ירוחם גם אינו מגדיר את תחילת הזמן כעלות השחר, אלא "האיר פני המזרח". לכאורה זמן זה לקוח ממשנה אחרת –

משנה מסכת תמיד פרק ג משנה ב

אמר להם הממונה: צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה. אם הגיע, הרואה אומר "ברקאי". מתיא בן שמואל אומר: "האיר פני כל המזרח עד שהוא בחברון?" והוא אומר "הין!"

אם כך, זמני תחילת תפילת שחרית אינם מבוססים על זמני היום הרגילים של מסכת מגילה, אלא על זמני קרבן התמיד! כך נראה שפוסק הב"ח –

ב"ח אורח חיים סימן פט אות א

אמר להן: צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה, אם הגיע הרואה אומר "ברקאי". מתיא בן שמואל אומר: האיר פני כל המזרח, פירוש, שלא היה אומר כלום עד שהאירו פני כל המזרח, שאין מספיק כשהבריק השחר כנקודה בלבד. והלכה כמתיא בן שמואל. ואם כן התחלת זמן תפילת השחר נמי דוקא כשהאירו פני כל המזרח, אלא דעיקר מצוותה עם הנץ החמה כותיקין³

שיטה זו, הנצמדת לזמני קרבן התמיד, איננה מבחינה בין תפילה לפני ההנץ או אחרי (כאמור, התפילה בהנץ עצמו היא המשובחת). בנוסף, לפי שיטה זו אין בסיס להקדמת תפילת שחרית לפני שהאיר פני המזרח.

הפרי חדש מערב בין השיטות. מצד אחד, היום מתחיל מעלות השחר, כפי שמוזכר במסכת מגילה. מצד שני, זמני התפילה מבוססים על קרבן התמיד, הלכך אין עדיפות להתפלל לפני או אחרי ההנץ –

פרי חדש אורח חיים סימן פט סעיף א

העיקר הוא דשלושה זמנים יש להתחלת זמן התפילה – והנה עיקר מצוותה הוא מהנץ החמה וכותיקין ... ולכתחילה יכול להתפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, מידי דהוה אתמיד, ומיהו אם התפלל משעלה עמוד השחר יצא, וכדתנן במגילה וכולן שעשו משעלה עמוד השחר יצא, וגם התמיד אם שחטו משעלה עמוד השחר לא נפסל, אלא שלכתחילה כל דברים שמצותן ביום עיקר הזמן הוא מהנץ החמה, אלא שבתמיד שצריך להקריב כל הקרבנות קודם תמיד של בין הערבים, הקדימו זמן מועט קודם הנץ החמה, אבל אם עשו משעלה עמוד השחר פשיטא דיצא

יש לציין שהפרי חדש אינו מזכיר את הנושא של "משיכיר". מטרת פסקה זו היא להגדיר את זמני תפילת שחרית. בנוסף לזה, יש שיקול של סמיכת גאולה לתפילה, שהוא שיקול חיצוני. כלומר – במהות זמני תפילת השחר מבוססים על זמני היום או על זמני קרבן התמיד. ברם ישנה עדיפות לדחות את התפילה לאחרי זמן "משיכיר" מפני הלכות קריאת שמע וסמיכת הגאולה לתפילה, לא מצד זמני התפילה.

³ בשו"ת מלמד להועיל אורח חיים סימן ל כתב שמדובר בהפרש של 5-6 דקות. ברם יתכן וזמן זה משתנה לפי מיקום גאוגרפי, ואכמ"ל.

אם כך, בשלב זה נראה שיש בידינו שלוש שיטות – לפי בעלי התוספות (וכך נראה מהלבוש והמגן אברהם) – זמני תפילת שחרית מבוססים על זמני היום, ועל כן סדר העדיפות הוא – א. ותיקין בהנץ. ב. אחרי ההנץ עד ארבע שעות. ג. "משיכיר" ועד ההנץ. ד. מעלות השחר ועד "משיכיר". לפי רבינו ירוחם והב"ח (וכנראה שגם הגר"א) – זמני תפילת שחרית מבוססים על זמני קרבן התמיד. על כן סדר העדיפות הוא – א. ותיקין בהנץ. ב. "משיכיר" ועד ארבע שעות. ג. משהאיר פני המזרח. פרי חדש – זמני תפילת שחרית מבוססים על זמני הקרבת קרבן התמיד, אך מכיוון שבמשנה במגילה נאמר שיוצאים ידי חובת מצוות היום מעלות השחר, גם זה נכון. אם כך סדר העדיפות לשיטתו הוא – א. ותיקין בהנץ. ב. "משיכיר" ועד ארבע שעות. ג. משהאיר פני המזרח ועד "משיכיר". ד. מעלות השחר ועד משהאיר פני המזרח. (כאמור, הוא אינו מזכיר את הזמן "משיכיר", אך ברור שיש להתחשב גם בזה!)

שימו לב ששתי שאלות מרכזיות עלו כאן –

א. האם יש הבדל בין תפילה לפני ההנץ ואחריו?

ב. האם זמן תפילת שחרית מתחיל מעלות השחר?

מדברי בעלי התוספות נראה שיש לענות על השאלה הראשונה מתוך המשנה במסכת מגילה.

מדברי רבנו ירוחם והב"ח נראה שיש לענות על שתי השאלות מתוך המשניות במסכת תמיד.

מדברי הפרי חדש משמע שיש לענות על השאלה הראשונה על סמך המשנה במסכת תמיד, ועל השאלה השנייה על סמך המשנה במסכת מגילה.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן פט סעיף א

זמן תפלת השחר, מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב: ייראוך עם שמש (תהילים עב, ה) ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, יצא. ונמשך זמנה עד סוף ד' שעות שהוא שליש היום

ננתח את דבריו:

מצוותה – בהנץ. "אם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח" – יצא, אך משמע שיצא בדיעבד. מהו היחס בין הד' שעות המזכרים בסוף דבריו לבין שני החלקים הראשונים?

לכאורה אפשר לקרוא את דבריו בשני אופנים –

א. זמנה – לכתחילה, עם הנץ החמה, ובדיעבד ניתן להתפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח ועד סוף ד' שעות.

ב. מצוותה בהנץ, ונמשכת מצוותה עד ד' שעות, ובדיעבד אם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח – יצא.

כלומר, האם השו"ע מתכוון לרמזה לשתי רמות או שלוש?

ביאור הלכה סימן פט ד"ה *יצא

אם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח – יצא – היינו בדיעבד, וכן העתיקו הרבה אחרונים. והפרי חדש חולק על השו"ע, וסבירא ליה דמשהאיר הוא זמנה לכתחילה רק לוותיקין הוא קודם הנץ

כלומר, רוב הפוסקים מכריעים לקרוא את דברי השו"ע בדרך השנייה.

בהלכה זו השו"ע מזכיר שהזמן הוא משהאיר פני המזרח. ברם, בהלכה העוסקת בתפילה בשעת הדחק, הוא פוסק שניתן להתפלל לכתחילה משעלה עמוד השחר (ולאו דווקא משהאיר פני המזרח) –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן פט סעיף ח

בשעת הדחק, כגון שצריך להשכים לדרך, יכול להתפלל משעלה עמוד השחר וימתין מלקרות קריאת שמע עד שיגיע זמנה אם אפשר לו לקרות ק"ש על הדרך. דהיינו שיתקין צפסוק ראשון, ואף על פי שאינו סומך גאולה לתפלה, הכי עדיף טפי שיתפלל בביתו מעומד, ממה שיתפלל בזמנה והוא מהלך ויסומך גאולה לתפלה

אך הביאור הלכה מבאר שכוונתו בסעיף ח' היא משהאיר פני המזרח –

ביאור הלכה סימן פט סעיף א ד"ה *ואם

מה שכתוב לקמן בסעיף ח דבשעת הדחק מותר לכתחילה להתפלל משעלה עמוד השחר, היינו גם כן כשהאיר פני המזרח. והמחבר סמך בזה אדלעיל בריש הסימן, דאחר שהאיר דוקא, דשעת הדחק לכתחילה אינו קיל משלא בשעת הדחק דיעבד

אם כך, לכאורה דברי השולחן ערוך תואמים את שיטת הב"ח.

השו"ע אינו מזכיר את הנושא של "משיכיר" כלל. המשנה ברורה מבאר כפי שביארנו לעיל – המטרה כאן היא להגדיר את זמני התפילה. השיקול של הסמכת גאולה לתפילה הוא נכון, אך הוא אינו הנושא בסימן זה –

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן פט ס"ק ד

דברי השולחן ערוך אינם אמורים רק לענין חובת מצות תפלה בלבד, דיצא בה אחר שהאיר המזרח, דבזה כבר הגיע זמנה, דנתקנה כנגד התמיד, ושחיתת התמיד היה תיכף משהאיר המזרח. אבל לענין קריאת שמע שקודם התפלה לא איירי המחבר בסימן זה. ועיין לעיל בסימן נ"ח במ"ב סק"ט דלא יצא בזה ידי חובת קריאת שמע אף דיעבד אם רגיל לעשות כן עד שיכיר את חברו הרגיל עמו קצת ברחוק ד' אמות, וזה מאוחר מזמן דהאיר המזרח

ביאור הלכה סימן פט סעיף א ד"ה *יצא

מוכח מכל הפוסקים דאף אחר שהאיר לכתחלה אין להתפלל, דזהו עדיין בכלל עלות השחר. גם אין נפקא מינה בכל זה לדינא לדידן, דדבריו הוא רק לעיקר מצות תפלה. אבל לפי מה שכל אחד מישראל נוהג וזהיר לכתחילה לסמוך גאולה לתפילה, איך יכול לכתחילה להתפלל תיכף משיאיר היום, הא צריך לקרות קריאת שמע וברכותיה, ובדידהו בעינן דווקא עד שיכיר את חברו ברחוק ד' אמות!

❖ **הרחבות – האם ניתן לפרש שזמן קרבן התמיד הוא מעלות השחר? או שהמשנה במגילה מתכוונת לזמן הארת המזרח?**

סיכום

סוף זמן תפילת שחרית

במשנה (ברכות ד א) ישנה מחלוקת אם זמן תפילת השחר הוא עד חצות (חכמים) או עד ארבע שעות (רבי יהודה). בגמרא (שם דף כו ע"ב) מבואר שמחלוקת זו מבוססת על מחלוקת על זמני קרבן התמיד. במשנה (עדויות ו א) מובאת עדות על כך שהתמיד הוקרב עד ארבע שעות. לאור עדות זו, רב כהנא (במסכת ברכות דף כז ע"א) פוסק הלכה כרבי יהודה גם לעניין תפילת השחר. דף קודם לכך (דף כו ע"א) הגמרא אומרת שעד חצות אדם מקבל שכר תפילה בזמנה, ואילו המתפלל לאחר מכן אמנם ראוי לשכר, אך לא לשכר כמתפלל תפילה בזמנה. מכיוון שההלכה נקבעה כרבי יהודה, לכאורה יש לתרגם את הדברים לשיטתו, דהיינו – עד שעה רביעית אדם מקבל שכר תפילה בזמנה, לאחר מכן הוא אמנם ראוי לשכר, אך לא לשכר כמתפלל תפילה בזמנה. בראשונים מצאנו שלוש שיטות מרכזיות בכך – לפי הרי"ף – טעה ולא התפלל שחרית בזמנה, דהיינו עד שעה רביעית, יכול להתפלל תשלומין. עד שעת מנחה, יתפלל שחרית. מהגיע שעת מנחה, יתפלל מנחה פעמיים, כדין תשלומין. אך אם הזיד ולא התפלל שחרית עד שעה רביעית, אינו יכול להשלים. לפי הרמב"ם – עד שעה רביעית מקבל שכר תפילת שחרית כתקנת חכמים. משעה רביעית עד חצות מקבל שכר תפילת שחרית כתקנת אבות. אחרי חצות יכול להתפלל רק כדין תשלומין. לפי המאירי – זמן תפילת שחרית לכתחילה הוא עד שעה רביעית, בדיעבד עד הגיע שעת המנחה. השו"ע והרמ"א פוסקים כשיטת הרמב"ם. פרי חדש פוסק כרי"ף. לאור זאת, הפרי מגדים אומר שאם הזיד ולא התפלל, יתפלל, ויתנה שאם הלכה כפרי חדש, הרי שתפילה זו נדבה.

תחילת זמן תפילת שחרית

יש כמה מקורות מהם ניתן להסיק מתי מתחיל זמן תפילת שחרית, לכתחילה ובדיעבד –

- א. במספר מקומות במסכת (ברכות ט ע"א, כו ע"א ועוד) מוזכר הזמן של הותיקין – להתפלל עם הנץ החמה.
- ב. במסכת ברכות (דף ל ע"א) מובאת מחלוקת תנאים אודות המשכים לנסיעה בקרון או בספינה, אם עדיף להתפלל בישיבה תוך כדי נסיעה, בכדי להרוויח את סמיכת הגאולה לתפילה, או להתפלל לפני זמן קריאת שמע בכדי שהתפילה תתקיים כדינה, בעמידה.

- עולה שניתן להתפלל שחרית לפני תחילת זמן קריאת שמע, כלומר, לפני "משיכיר".
- ג. במשנה (מגילה ב משניות ד-ו) נאמר שכל הדברים שמצוותם ביום, ראוי לעשותם החל מההנף, אך בדיעבד אם קיים את המצווה משעלה עמוד השחר – כשר.
 - ד. במשנה (תמיד ג ב) נאמר שלפני שהיו שוחטים את התמיד, היו מוודאים שעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח. אם כך – לכתחילה ודאי שראוי להתפלל עם ההנף. בשעת הדחק ניתן להתפלל עוד לפני "משיכיר".
- שתי שאלות עולות –
- א. בהנחה שאדם אינו מסוגל לכוון לתפילה בהנף, האם יש עדיפות לתפילה אחרי ההנף על פני תפילה קודם ההנף? אם נסיק מהמשנה במגילה, לכאורה התשובה היא שישנה עדיפות לתפילה אחרי ההנף. אם נלמד את הלכות תפילת שחרית מן המשנה במסכת תמיד, לכאורה התשובה היא שאין עדיפות של תפילה אחרי ההנף על פני תפילה לפנייה.
 - ב. מתי מתחיל זמן תפילת השחר? אם נלמד מהמשנה במסכת מגילה, עולה שבשעת הדחק אפשר להתפלל כבר מעלות השחר. אם נלמד מן התמיד, לכאורה יש להסיק שתחילת הזמן הוא משהאיר המזרח.

בראשונים ופוסקים מצאנו שלוש שיטות:

1. לפי בעלי התוספות (וכך נראה מהלבוש והמגן אברהם) – זמני תפילת שחרית מבוססים על זמני היום, ועל כן ההיררכיה היא – א. ותיקין בהנף. ב. אחרי ההנף עד ארבע שעות. ג. "משיכיר" ועד ההנף. ד. מעלות השחר ועד "משיכיר".
 2. לפי רבינו ירוחם והב"ח (וכנראה שגם הגר"א) – זמני תפילת שחרית מבוססים על זמני קרבן התמיד. על כן ההיררכיה היא – א. ותיקין בהנף. ב. "משיכיר" ועד ארבע שעות. ג. משהאיר פני המזרח.
 3. פרי חדש – זמני תפילת שחרית מבוססים על זמני הקרבת קרבן התמיד, אך מכיוון שבמשנה במגילה נאמר שיוצאים ידי חובת מצוות היום מעלות השחר, גם זה נכון. אם כך ההיררכיה לשיטתו היא – א. ותיקין בהנף. ב. "משיכיר" ועד ארבע שעות. ג. משהאיר פני המזרח ועד "משיכיר". ד. מעלות השחר ועד משהאיר פני המזרח.
- בשיעור זה פתחנו את לימוד הלכות זמני התפילות, ולמדנו את זמן תפילת שחרית. בשיעור הבא נעבור לזמני מנחה וערבית.**